O‘QUVCHILARDA MATN VOSITASIDA MANTIQIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH

Ahmadova Laylo Akmaljon qizi
SamDU Kattaqo‘g‘on filiali Pedagogika va tillarni o‘qitish fakulteti Filologiya va tillarni o‘qitish o‘zbek tili yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

https://doi.org/10.5281/zenodo.8051975

Annotatsiya. *Maqolada matn orqali mantiqiy fikrlashni o‘stirish va mustaqil fikrlash ko‘nikmasini oshirishda umumiy o‘rta ta’lim maktablarining “Ona tili” darsliklarida berilgan matnlardan foydalanilgan va yoritilgan. Bugungi kunda yangi maktab darsliklarida keltirilgan ayrim matnlar yuzasidan mantiqiy fikrlashga yo‘naltiruvchi topshiriqlar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *matn, mantiqiylik, mustaqil fikrlash ko‘nikmasi, individuallilik, maktab darsliklari.*

Mantiqiylik, ya’ni to‘g‘ri fikrlash sog‘lom ong egasi bo‘lmish har bir inson uchun xosdir. Bu qonuniyatni buzmay fikrlash uchun, albatta, mantiq kurslarida tayyorlanish shart emas. Lekin mutaxassis-adabiy xodim, jurnalist yoki o‘qituvchi uchun bu zaruriy manbadir. Mantiqiy fikrlash ularning faoliyatida nihoyatda chuqur va takomillashgan, shu bilan birga puxta egallangan vosita bo‘lib xizmat qiladi. Insonning mantiqiy fikrlashi, tafakkuri qanchalik yaxshi bo‘lsa, u tashqi dunyo va boshqa odamlar bilan shunchalik samarali munosabatda bo‘ladi, har qanday holatda o‘z fikrini erkin bildira oladi. Globallashuv va axborotlar ko‘lami kengayib borayotgan hozirgi davrda mohir mutaxassislardan tortib maktab o‘quvchilarida ham mantiqiy fikrlashni oshirish va bu orqali bola ongida individual fikrni o‘stirish muhim masala hisoblanmoqda. Bunda, asosan, maktab darsliklarida mantiqiy fikrlashni o‘stiradigan matnlar ustida ishlash samaralidir. Keyingi yillarda ona tili ta‘limida matn vositasida mantiqiy fikrlash va o‘z fikrlarini og‘zaki shaklda erkin va ravon ifodalashga alohida e’tabor qaratilmoqda. Xususan, maktab darsliklarida matn ustida ishlash, mustaqil fikrlash, mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini oshirish yo‘lga quyilmoqda. Matnlar orqali mantiqiy fikrlashga undash va bundan yuqori natijaga erishish konsepsiyalari ishlab chiqilmoqda. Shu jumladan, Samarqand davlat universitetining Kattaqo‘rg‘on filiali o‘zining o‘quv dastur rejasiga “Matn va lug‘atlar ustida ishlash”, “Tahliliy o‘qish” fanlarini kiritgan. Bu fanlar yangi darsliklardagi matnlarni tinglab tushunish, o‘qib tushunish, nutq so‘zlash, yozish va mantiqiy fikrlash tafakkurini rivojlantirishga yo‘naltirilgan asosiy fanlardir.

Har qanday matnni, u xoh adabiy asar bo‘ladimi, xoh ommaviy axborot vositalari matni bo‘ladimi, uni baholay olish, mantga individual fikr bera olish mahoratiga ega bo‘lish o‘quvchilardan talab etiladi. Har kim ham narsa, voqea va hodisalarning o‘ziga xos jihatlarini ilg‘ab olavermaydi, ularni boshqa jihatlari orasidan ajratib, alohidalab ko‘rsata olmaydi. Lekin shunga qaramay buni o‘quvchiga o‘rgatish zarurdir. O‘quvchi matndagi mantiqiy bog‘liqliklarning muhim ekanligini aniq idrok eta olishi, mantiqiy tahlil usullari va yo‘sinlarini yaxshi tushuna olishi kerak. Mantiqiy fikrlash - fikrlarning oliy pog‘onasidan biri bo‘lib, izchillik, ketma-ketlik asosida fikrlarning bog‘lanishini bildiradi va shaxs ijodiy faoliyating muhim qirrasini o‘zida aks ettiradi. Demak, mantiqiy fikrlash - inson tomonidan ko‘rib, eshitib, bilib, his qilib va anglab olingan borliq, voqelik yoki taassurotlarning boshqalar uchun ham tushunarli tarzda tafakkur etishini anglatadi. Bugungi kunda rivojlanib borayotgan jamiyatda yoshlarni mustaqil va mantiqiy fikrlashga o‘rgatish zarur. Shu sababli darsliklarda matnlar va mantga doir topshiriqlar ko‘paymoqda. O‘zbek tilshunosligiga matn nazariyasining olib kirilishi

va yangi taraqqiyot bosqichiga ko‘tarilishi N.M.Turniyozov, E.Qilichev, A.Mamajonov,M.Hakimov, M.Yo‘ldoshev, S.Boymirzayevlarning tadqiqotlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma’lumki, oldingi darsliklarda ko‘proq grammatik mashqlar va grammatik qoidalar ko‘p edi, o‘quvchi tayyor qoidalar asosida ishlash bilan cheklanib qolgan edi. Vaholanki, mustaqil fikrlashga darsda deyarli vaqt yetmas edi. Hozirgi vaqtga kelib matnlarimizni tahlil qilishda, og‘zaki va yozma nutqni shakllantirishda matnni o‘qib tushunish, tinglab tushunish, nutq so‘zlash va yozma savodxonlik kabi tamoyillardan foydalanilmoqda. Bulardan o‘qib tushunish o‘quvchini ko‘proq o‘ylashga, fikrlashga undaydi. Quyida yangi maktab darsliklarida keltirilgan matnlar orqali mantiqiy fikrlashga doir topshiriqlarni ko‘rib chiqamiz.

HAQIQAT VA MAJOZ

Bir kishi quturgan tuyadan jonini qutqarish uchun jar ustiga egilgan ikki shoxga osilib, jar yoqasiga oyoq qo‘yadi. Lekin oyog‘i ostidagi indan to‘rtta ilon bosh chiqarib turganini ko‘rib qoladi. Jarning ostiga nazar tashlasa, u yerda ulkan bir ajdaho og‘zini katta ochgancha uning tushishini kutib turganligiga, yuqoriga qarasa, oq va qora sichqonlar u osilib turgan shoxlarni to‘xtovsiz kemirayotganliklariga ko‘zi tushadi. Bu ahvoldan qutulish chorasini o‘ylab turganida shunday yonginasida asalari uyasini ko‘radi va barmog‘ini asalga botirib, yalay ketadi. Asalning shirinligi uning boshini shu darajada aylantirgan ediki, natijada u o‘zining qanday ahvoldaligini unutib qo‘yadi: oyoqlarini to‘rt ilonning boshiga qo‘yganligi va bu ilonlar uni har lahzada chaqib olishlari mumkinligi, sichqonlar shoxlarni kemirib bitirishlari va shox sinsa, u ajdaho komiga tushishi muqarrarligi xayolidan ko‘tariladi. Jaholat pardasi aql nurini to‘sib qo‘yadi va oz fursat o‘tmay, u jarga qulab halok bo‘ladi.

«Kalila va Dimna»dan

1-topshiriq. Matnni ifodali o‘qing. Matnga o‘z fikringizni bildiring. Sizningcha, matnda nimalar majoziy ma’no ifodalagan?

2-topshiriq. *Xayol, fursat, nur, ajdar, ilon, kemirmoq, har lahza.* Ushbu berilgan so‘zlar izohini toping.

Xayol-(a) o‘ylash, fikrlash jarayoni,o‘y, fikr, tasavvur.

Fursat-(a) vaqt, payt, maqbul

Nur-(a) yorug‘lik, yog‘du

Ajdar-ajdarho, afsonaviy mahluq

Ilon-sudralib yuruvchi, oyoqsiz, tanasi ingichka va uzun jonivor.

Kemirmoq-qattiq narsani tish bilan qirib, ushatib maydalamoq.

Har lahza-(fors) istagan payt

3-topshiriq. Matnda majoziy ma‘noni ifodalagan so‘zlarni toping va ma’nosini ifodalang.

Quturgan tuya-gunoh, hayot tashvishlari

Jar-yo‘lning oxiri,chorasizlik

Shox-umid, so‘ngi najot

To‘rt ilon-dunyodagi to‘rt unsur

Ajdar-do‘zah

Oq va qora sichqon-o‘tayotgan kun va tun

Asal-hayotning o‘tginchi lazzatlari

4-topshiriq. Matnni uch qismga ajrating va uch jumla bilan ifodalang.

1. Jar yoqasidagi sinov.

2. Insonning nafsga yengilishi.

3. Jaholat umr kushandasi.

5-topshiriq. Matn mazmuniga mos sarlavha toping.

1. “Qilingan xatolarning oqibati”.

2. “Nafsga berilishning ayovsiz oqibatlari”

3. “Har lahzada xavf soluvchi lazzatlar”.

6-topshiriq. Matndan kelib chiqib, uning xulosasiga mos maqollarni toping va yoddan aytishni mashq qiling.

1. Birovga choh qazisang, o‘zing tushasan.

2. O‘ylab bosilmagan har qadam xatarli.

3. Qilmish qidirmish.

Xulosa qilib aytganda, inson o‘zini, ichki dunyosini, tafakkurini, fikrlashini o‘stirishida mantiqiy fikrlash tamoyillari katta yordam beradi. Bu usul orqali shaxs psixologiyasini boshqarish mumkin. Matn vositasida mantiqiy fikrlash o‘sib borar ekan, bu o‘quvchilar ongini yanada shakllantiradi va kelajakda individual shaxs bo‘lib yetishishiga zamin yaratadi. O‘quvchilarni mantiqiy fikrlashga yo‘naltirish: mustaqil ravishda xulosa chiqarib, muammolarini sintez qilish, tasniflash imkonini beradi.

REFERENCES

1. Muhammadjon Qodirov, Hamid Ne’matov. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining 8-sinf uchun “Ona tili” darsligi. Cho‘lpon-2019.
2. M.Qurbonova, M.Yo‘ldoshev. Matn tilshunosligi. Toshkent-2014.
3. A.Shorahmedov, M.N.Aminov, A.Niyozov. O‘zbek tilining izohli lug‘ati (I,II,III,IV,V jildi). Toshkent. 2005-2008.
4. A’zam Xoliqov. Pedagogik mahorat.Tafakkur bo‘stoni. Toshkent-2011.
5. *Mantiqiy fikrlash. Hiddeshell.ru*